

DOI 10.36074/logos-12.11.2021.v3.28

РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ НА ЗАСАДАХ ГРОМАДСЬКОЇ АГРОНОМІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ІДЕЯ ТА ЧИН

ORCID ID: 0000-0002-2173-6055

Каденюк Олександр Степанович

доктор історичних наук, професор
професор кафедри права, професійної і соціально-гуманітарної освіти
Подільський державний аграрно-технічний університет

ORCID ID: 0000-0002-7680-9514

Завадська Ірина Михайлівна

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальної роботи і психології
*Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний коледж
«Кам'янець-Подільський державний інститут»*

УКРАЇНА

Анотація. В статті розглядаються основні ідеї становлення громадської агрономії, як суспільно-економічного явища в організації сільськогосподарського виробництва в період розвитку ринкової економіки в українських землях напередодні та після закінчення першої світової війни.

Багатий історичний досвід формування сільськогосподарської освіти в період з другої пол. XIX ст. та початку ХХ ст., сприяв розвитку та удосконаленню товарно-грошових відносин у сільській місцевості, приведенню у дію трудових ресурсів на основі ведення раціонального господарства. Значної цінності набували у цьому зв'язку, узагальнення й впровадження в практику досвіду зародження і утвердження засад громадської агрономії.

Сприяння розвитку цього явища у сільськогосподарському виробництві було і те, що на початку ХХ ст. з'явилися наукові праці економістів і аграрників А. Бухенбергера, Т. Ф. фон дер Гольца, Б. Бретано у Німеччині, Д. Золя у Франції, Картера у США, В. Вінера, А. Кауфмана, В. Морачевського, І Долгіх, О. Чаянова, А. Челінцева, О. Чупрова, О. Фортунатова, А. Фабриканта, К. Мацеєвича в Російській імперії, які узагальнили та систематизували практичний досвід, визначили завдання і методи громадської агрономії, обґрунтовували її як розділ аграрної політики, самостійну наукову систему й окремих навчальний предмет, місце у системі сільськогосподарських наук [1-7].

В середовищі науковців та практиків-аграріїв формувалася думка, що однобічне, спрямоване тільки на розподіл, аграрне виробництво ніколи не приведе до сталого добробуту хліборобського населення, коли одночасно систематично не працювати на підвищення продуктивності сільського господарства [8]. Низька продуктивність селянських господарств пояснювалася не малою кількістю землі, а низькою продуктивністю та доходністю землі "Сільськогосподарська політика, - писав А. Бухенбергер, - як сукупність норм має підкріплювати заходи технічного вдосконалення" [9]. Він окремо виділяв "політику землеробства" як державний вплив на аграрний лад країни, і "опікування про технічну культуру землеробства — заходи для піднесення сільськогосподарського виробництва". О. Фортунатов вважав, що сприяння розвиткові сільського господарства є окремою галуззю сільськогосподарської

політики кожної держави [10].

Український вчений К. Мацеєвич, праці якого стали “першою теоретичною підставою громадської агрономії” [11], а сучасники агрономи вважали його “корифеєм громадської агрономії” [12], у 1911 р. видав “Общественно-агрономические этюды. Сборник статей по вопросам организации мелкого хозяйства” [13], — наукову монографію, присвячену організації дрібного господарства на засадах громадської агрономії. У цій та наступних працях він розглядав і як галузь аграрної політики, планомірну діяльність, спрямовану на поступ масового сільського господарства, збільшення його продуктивності й інтенсивності, реорганізацію за промисловим типом шляхом самодіяльності та самодопомоги самих виробників. Він вважав, що будь-яке сприяння зростанню сільськогосподарського виробництва буде ефективним, якщо ґрунтуватиметься на місцевій самодіяльності. Тому теоретичне і практичне значення має організація та визначення ділової компетенції всіх суспільних сил. Оскільки громадська агрономія охоплює систему заходів на задоволення господарських запитів населення, то однаково важливі примусова дія законів для забезпечення суспільних інтересів, територіально обмежена діяльність місцевого самоврядування щодо організації господарства і особиста господарська ініціатива виробників, об’єднаних у вільних союзах для оборони приватних інтересів. Вчений наголошував на синтезі демократичної аграрної політики і громадської агрономії як умови прогресу сільського господарства.

К. Мацеєвич першим серед агрономів Російської імперії проаналізував напрями і методи громадсько-агрономічної діяльності: просвітницький і практично-показовий, що поширювали сільськогосподарські знання і вміння, вдосконалювали аграрну культуру, але особливу увагу звертав на теоретизацію господарсько-організаційного. На його думку, допомога у розв’язанні організаційно-виробничих проблем (організація окремих елементів праці, таких, як техніка, капітали, товарообміну на громадських засадах, землеустрою, оренди, впорядкування громадських земель тощо) дрібного господарства дозволить їм ефективніше використовувати виробничі ресурси. Ним був обґрунтований організаційно - кооперативний напрям у діяльності агрономічних організацій. Зокрема, кооперація розглядалася Мацеєвичем як один з методів громадської агрономії, що збільшує економічні можливості селянських господарств і сприяє наближенню місцевої агрокультури до типу, зумовленого історичними господарськими процесами. Базою кооперації може бути господарство інтенсивного типу з високим рівнем агрокультурних і організаційних вимог, що сприяло широкому вияву кооперативної самодіяльності. Громадська агрономія внесла в кооперативний рух планомірність і свідомість. Вчений обґрунтовував теорію сталості трудового господарства, стверджував, що аграрна політика повинна враховувати залежність еволюції сільського господарства від взаємодії великого і дрібного господарства.

К. Мацеєвич писав про залежність методів агрономічної праці та її ефективності від використання знань про природничо-економічні та ґрунтово-кліматичні умови району праці, сільськогосподарської культури виробників і принципів організації місцевого господарства, забезпечення його потреб і узгодженості заходів з загальнокультурним рівнем населення, його запитамі, господарською ініціативою. Агроном повинен вивчати не лише типи певних господарств, але й організаційні можливості селян-господарів, щоб знати, з ким і як працювати.

І. Долгих у “Заметках по элементарному курсу Общественной Агрономии”

(1913 р.) дав таке визначення громадської агрономії — “сукупність усіх законодавчих, громадських і адміністративних заходів, які повинні, по-перше, знищити правові, економічні та природні перешкоди до найкращого обробітку й експлуатації земельної власності, по-друге, мати на меті вдосконалення техніки й економіки сільського господарства впровадженням удосконалених методів у масу населення, організацією господарства і культурно-економічну організацію самого населення... Викликати інтенсифікацію господарства і є метою сучасної громадської агрономії”. Він стверджував, що сільськогосподарська політика повинна змінити спеціальний розділ “підкування про технічну культуру”, змістом якої є громадська агрономія.

О. Чаянов у 1917 р. опублікував книгу “Основные идеи и методы работы общественной агрономии”, яка вважається першою спробою аналізу громадської агрономії як окремої наукової системи. Практичною основою його праці була російська земська форма організації агрономічної допомоги населенню. Дослідник писав, що громадська агрономія — це система громадських заходів, яка намагається спрямувати еволюцію сільського господарства до найбільш раціональних (в умовах часу і місця) нині форм. Вона має удосконалювати технології рослинництва і тваринництва, змінювати організаційний план господарства у бік більшої відповідності умовам економічної діяльності країни, організувати місцеве населення у союзи і товариства, які взяли б на себе зміцнення і поглиблення нових господарських підвалин [14].

На початку 20-х років, у зв'язку зі змінами, що відбулися у суспільно-економічному та політичному житті України: впровадження непу в Радянській Україні; приєднання Східної Галичини до Речі Посполитої II. Викликали дискусії щодо питання про конкретний зміст громадської агрономії як галузі практичної діяльності.

Так, В. Доманицький – український науковець та громадський діяч періоду національно-визвольних змагань 1917-1920 рр., з травня 1923 р. перебував в еміграції, працював в Українській господарській академії в м. Подєбрадах та Українського вільного університету у Празі, вважав, що аграрна політика розв'язує приватногосподарські проблеми агровиробників (сприяє реформуванню господарств, організує ефективне використання капіталів і праці) та здійснює заходи державно-громадського характеру: захищає інтереси агровиробників, виробляє економічну й агрокультурну програму розвитку сільського господарства, забезпечує плановість праці та фінансування, сприяє механізації, хімізації, меліорації, організує переробку і збут продукції, забезпечує суб'єкти господарювання агрономічною допомогою [15]. У працях з теорії громадської агрономії [16], вчений наголошував, що обов'язковим суспільним чинником і складовою аграрної політики є громадська агрономія — раціональна і доцільна для кожної країни система агрономічних заходів, спрямованих на запровадження наукових досягнень у широкі маси господарів, забезпечення тісного зв'язку з практичними господарями. Систематична та планова агрономічна допомога сільському населенню є найважливішим засобом підвищення продуктивності господарств. Він розширював зміст громадської агрономії аграрною наукою й освітою. В. Доманицький доводив, що її основне завдання — усунути дефекти дрібного господарства, досягти ефективності міжгосподарських відносин, збільшити товарність сільського господарства, розширити і зміцнити внутрішній ринок, сприяти промисловій індустріалізації, як наслідок — сприяти зростанню добробуту і культури окремих

родин, громад і країни. Першочергові агрономічні заходи повинні раціоналізувати господарство без вкладення капіталів, пізніше — потребувати незначних капіталовкладень (шлях раціонал-інтенсифікації), нарешті, запроваджувати заходи, які вимагали значних коштів (шлях інтенсифікації). Важливо правильно поставити діагноз хвороби господарства і намітити способи лікування, пам'ятати, що поліпшення господарства можливе лише еволюційно-поступово протягом десятків років, що раптових «чудес» у господарюванні та в агрономічній практиці не буває. Агрономічна робота повинна спиратися на самодіяльність хліборобського населення. Сила примусу і державні заходи в галузі сільського господарства необхідні, коли відповідають більшості хліборобського населення. Вони здійснюються через публічно-правові місцеві та громадські організації: самоврядування, сільськогосподарські товариства і кооперативи, тому постійна взаємодія та розподіл праці між учасниками агроринкової економіки є найбільш важливою ознакою розвитку громадської агрономії.

Ефективність агрономічної допомоги населенню залежала від узгодженості планів та злагодженості дій, праці на колегіальних основах, яку повинні творити територіальні сільськогосподарські координаційно-контрольні органи — центральні та провінційні ради, комітети, з'їзди агрономів. Їх завдання — формувати аграрну політику, визначати підлеглість агроперсоналу, засоби управління, фінансування, контролю, зв'язку з різними місцевими чинниками і населенням. Правильно побудована система плануючих, координуючих і контролюючих органів забезпечить доцільність агрономічної праці, її популярність у місцевого населення, належне фінансування. Використовуючи світовий досвід, вчений доводив, що система громадської агрономії в різних країнах залежить від конкретних природно-історичних, політичних, соціально-економічних, культурно-побутових умов, соціальної справедливості аграрної політики, що повинна зрівняти права і можливості хліборобського населення в отриманні державної та громадської допомоги. Кожна країна повинна вибрати систему громадської агрономії: централізовану, коли вся або частина її є державним апаратом, а агрономи — державними службовцями; децентралізовану, коли агрономічна справа передається на місця, а уряд лише фінансує і контролює видатки, визначає напрями аграрної політики шляхом призначення субвенцій, премій, нагород або "автономну агрономію".

Вчений наголошував, що система громадської агрономії має бути побудована так, щоб забезпечити високий кваліфікаційний рівень і сталість агроперсоналу, для цього важливо створити сприятливі матеріальні (зарплата, помешкання, засоби пересування) та морально-психологічні (автономність і справедлива оцінка праці, повага) умови, строгий і справедливий добір на конкурсній основі, можливість подальшого навчання. Необхідно, щоб праця агронома була аполітичною, без партійного присмаку і тенденцій, понад класовою та понад партійною. Бажано, щоб агроном не належав до жодної партії, або, у крайньому разі, навчився відокремлювати і для себе, і у відносинах з людьми свої суб'єктивні погляди і переконання від політики агрономічної організації.

В. Доманицький звертав увагу на психологічні, педагогічні та виховні моменти в діяльності агронома. У статті "Творимо нове українське село" він писав: "Будь-яке поліпшення, будь-яке нововведення в господарстві громадський агроном може зробити лише через душу, через психіку фактичного

господаря — селянина”. Основна функція громадського агронома — виховна, він “має до діла не лише з полем, лукою, с/г рослинами, с/г тваринами тощо, але передовсім з людьми, що ці поля та луки управляють, що ті с/г рослини та с/г тварини плачуть, — з душею, з психікою тих людей]. Щоб створити сучасне сільське господарство, громадська агрономія формувала нову культуру і свідомість, що ставали творцями нового господаря. “Український агроном творить нове українське господарство через нового селянина — українця, через нову культуру українського села” [17].

У Речі Посполитій Польській, до якої входив західний регіон України, аграрна політика створила національну систему громадської агрономії, що стала важливим фактором прогресу сільського господарства. Термін «громадська агрономія» поширився з 1928 р. після виходу книги В. Грабського “Реформа громадської агрономії”, який запозичив його із праць російського вченого О. Чаянова [19]. Польські вчені обґрунтовували громадську агрономію як складову аграрної політики, окрему науку і діяльність, що базувалася на приватній ініціативі, праці держави і самоврядування, сприяла поширенню і використанню агрономічних знань, піднесенню матеріальної та духовної культури окремих господарств і сіл [20].

Одже, громадська агрономія утвердилася як суспільна (державно-громадська) діяльність, спрямована на зростання масового сільськогосподарського виробництва і розвиток агроринкової економіки. Вона охоплювала систему заходів допомоги агровиробникам з боку урядової та представницької влади, громадських сільськогосподарських асоціацій для організації сільськогосподарського виробництва і вдосконалення аграрної культури; створення ефективного агропідприємницького господарювання, сервісної, збутової та переробної інфраструктури аграрного ринку; забезпечення активної участі сільськогосподарських товаровиробників у поліпшенні власного господарства і розвиткові громадсько-організованих форм господарського життя; формування стосунків учасників агроринкової економіки і державно-громадського регулювання аграрного виробництва. Організаційною формою громадської агрономії стала агрономічна служба, що від окремих заходів з метою організації та раціоналізації господарств і галузей на початку ХХ ст. перейшла до комплексної реконструкції сільського господарства у 20-30-х роках ХХ ст. [21].

Таким чином, громадсько-агрономічна діяльність ґрунтувалася на принципах приватної власності, самоорганізації, самопомоги, ініціативи та самодіяльності агровиробників, об’єднаних у господарських і громадських організаціях; допомоги виробникам з боку урядових і представницьких органів влади, забезпечення колегіальності й узгодженості у роботі агрономічних організацій, відповідності програми їх діяльності економічній політиці держави, планам реконструкції сільського господарства країни і конкретного району; підтримки масового сільського господарства, усіх суб’єктів господарювання і збереженні пріоритету за дрібними господарствами.

Список використаних джерел:

- [1] Агрономическая помощь в России. (1904). Под ред. В. В. Морачевского. Петроград: Изд-во департамента земледелия.
- [2] Винер, В. В. (1906). Крестьянский вопрос с точки зрения сельскохозяйственного прогресса. М.
- [3] Герн А. (1918). Введение в общественную агрономию. М.
- [4] Мацевич, К. (Ашин, К.) (1911). Общественно-агрономические зтуды. *Сборник статей по вопросам организации мелкого хозяйства*. Харьков.
- [5] Кауфман, А. А. (1918). Аграрный вопрос в России. М.: Московское научное издательство.

- [6] Чупров, А. И. (1907). Мелкое земледелие и его основные нужды. С.-П.: Типография Альтшулера.
 - [7] Челинцев, А. Н. (1914). Участковая агрономия и счетоводческий анализ крестьянского сельского хозяйства. Самара: Типография губернского земства.
 - [8] Каденюк, О.С. (2005). Аграрна історія України. Курс лекцій. К-П: Абетка.
 - [9] Бухенбергер, А. (1913). Агрополитика. Лейпциг.
 - [10] Фортунатов, А. (1914). Курсы по кооперации. Об изучении кооперации. М. : Изд. 2-е ун-та Н. А. Шанявского. Т.І.
 - [11] Мацевич, К. (1914). Очередные задачи общественной агрономии. *Труды 1-го Всероссийского сельскохозяйственного съезда в Киеве. 1-10 сентября 1913 г. (2)*. Киев.
 - [12] Доманицький, В. (1938). Сорок літ громадсько-економічної праці професора Костя Мацевича. *Український агрономічний вісник*. (6), с. 60.
 - [13] Мацевич, К. (Ашин, К.) (1911). Общественно-агрономические этюды. *Сборник статей по вопросам организации мелкого хозяйства*. Харьков.
 - [14] Долгих, И. (1913). Записки по элементарному курсу Общественной Агрономии. Рига.
 - [15] Каденюк, О.С. (2013). Еволюція господарської діяльності в Подільській губернії у другій половині XIX ст. *Вісник аграрної історії*. (6-7), 13-21.
 - [16] Доманицький, В. (1931). Як зоорганізована громадська агрономія в
 - [17] різних країнах світу. *Кооперативна республіка*. (6), 222-223.
 - [18] Доманицький, В. (1931). Чому потрібна громадська агрономія? *Кооперативна республіка*. (1), 15-20;
 - [19] Доманицький В. Творімо нове українське село. *Ілюстрований господарський календар «Сільський господар» за звичайний рік 1938*, 46-47.
 - [20] Grabsky, Wl. (1928). *Reforma agronomii społecznej*. Warszawa.
 - [21] Pawlikowski, W. (1978). *Agromonia społeczna w Polsce 1918-1939*. Warszawa: PWM.
 - [22] Каденюк, О.С. & Завдська, І.М. (2021). Сільськогосподарські освітні установи на Поділлі (друга половина XIX – початок XX ст. <http://188.190.33.55:7980/jspui/handle/123456789/8194>
-